

УДК 821.161.2-6.09

Криловець Наталія

ОБРАЗ ЛІСУ В НАТУРФІЛОСОФСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті досліджується образ лісу в натурфілософській поезії Ліни Костенко. В художньому світі поетеси домінує панекзистенційна єдність природного в людині і людського в природі. Морально-етичне в ліричній героїні Ліни Костенко детермінується естетичною сутністю природи.

Ключові слова: натурфілософська поезія, образ лісу, людина і природа, філософська опозиція, мотив, гармонія і дисгармонія.

В статье исследуется образ леса в натурфилософской поэзии Лины Костенко. В художественном мире поэтессы доминирует панэкзистенциальное единство естественного в человеке и человеческого в природе. Морально-этическое в лирической героине Лины Костенко детерминруется эстетической сущностью природы.

Ключевые слова: натурфилософская поэзия, образ леса, человек и природа, философская опозиция, мотив, гармония и дисгармония.

In the article the author researches the image of forest in naturphilosophical poetry of Lina Kostenko. Panexistential unity of the natural in human and human in nature dominates within the poetic world of the author. The esthetic entity of the nature determinates moral and ethical features of Lina Kostenko's lyric hero.

Key words: naturphilosophical poetry, image of the forest, human and nature, philosophical opposition, motive, harmony and disharmony.

Людина і природа – дві складні системи: мікрокосм і макрокосм, між якими відбувається взаємопроникнення, взаємозбагачення та взаємооудухотворення. Для українського менталітету природа

є ще й материнсько-родинним первнем, основою світогляду народу та його духовності. Звідси одвічна закоріненість українських митців (Леся Українка, Б.-І. Антонич, П. Тичина, М. Рильський, М. Вінграновський та ін.) у глибини світу природи, єднання з нею.

Натурфілософська проблематика знайшла своє високохудожнє втілення і в багатьох віршах Ліни Костенко. В них простежуються основні філософські опозиції: людина і природа, життя і смерть, гармонія і дисгармонія, особистість і всезагальні закони буття, які набувають субстанційного значення.

Мета статті полягає в дослідженні образу лісу в натурфілософській поезії Ліни Костенко, особливостей його функціонування в художніх текстах поетеси.

Поезію Ліни Костенко в пантеїстичному аспекті мислення досліджували: В. Брюховецький [3], Т. Салига [14], М. Ільницький [5], А. Макаров [13], Г. Клочек [12], С. Барабаш [1], О. Ковалевський [6] та інші.

На її поезіях відчутно позначилася тютчевська філософська концепція (“всё во мне и я во всем”) [16, 117], суть якої полягає в ототожненні людини з усім суцям у природі, і навіть більше – в повній розчиненості в ній. Це переконливо засвідчують такі рядки:

Я дерево, я сніг, я все, що я люблю.

І, може, це і є моя найвища сутність [7, 10].

У новітній філософії взаємин людини і природи актуальним стає світогляд із панекзистенційною єдністю двох світів: поєднання природного в людині і навпаки – людського у природі. Уже німецький філософ К. Маєр-Абіх наголошував на зміні парадигми від Umwelt (світ як довкілля, людське середовище) до Mitwelt (світ як “спільносвіт” (курсив наш – Н. К.) природи та людини) [17, 25].

Подібні мотиви єднання двох світів – природного і людського – звучать і в поезіях Леоніда Талалая:

Але і річку, і траву,

І всю красу – запам’ятаю,

Бо я її не споглядаю, –

А нею дихаю живу! [15, 113];

Євгена Гуцала:

З природою найліпше навзаєм:

Слід за любов платити їй любов’ю...

З природою – одвіку і навіки,

Не підкорить її і не змінити [4, 156].

Принагідно зауважимо, що натурфілософській поезії Ліни Костенко характерна пантеїстична заглибленість людини у природний макрокосм, який не протистоїть її свідомості. Лірична героїня завжди сприймає природу олюднено, як щось близьке для власної душі, де “відбувається пригадування свого “я”, ще не виокремленого із синкретичної цілості буття” [6, 145]. Природний світ – пантеїстично всюдисущий, сповнений чистоти і таємничості, у спілкуванні з ним душа відновлює втрачені зв’язки з Творцем, пізнає істину буття, виходить за межі буденності, розчиняється в макрокосмі. Це засвідчує глибоку закоріненість поетеси у фольклорно-міфологічні першовитоки.

Багато дослідників вказувало на тісні взаємини двох світів – природного та людського – в поезіях Ліни Костенко. Скажімо, Дмитро Дроздовський вважає, що антропоморфна природа і людина, вписана у природні цикли, з усією вагою своєї особистісної, культурної, цивілізаційної відповідальності: їхня зустріч – це смисловий, концепційний, естетичний “нерв” поезії Л. Костенко... [8, 281].

Можна погодитися і з думкою С. Барабаш, яка стверджувала, що естетична сутність природи визначає етичний стержень творчості Ліни Костенко [1, 139].

О. Ковалевський відзначав, що “саме в “природі” відбувається символічна злука екзистенційної всенаповненості філософії поезій Ліни Костенко з традиційною філософією – кордоцентризмом, пантеїзмом, антропоморфізмом... Так досягається нова цілісність духовного існування, нова якість перетворюючої ролі людини у видимому й незримому доквіллі, у Всесвіті” [6, 150].

Саме цей мотив “символічної злуки” (за О. Ковалевським) звучить у вірші “Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить”. У ньому Ліна Костенко тонко відтворює людську чутливість до вібрацій усього живого, вміння розгадувати таємниці всесвіту.

Лірична героїня містично переживає неповторну мить єдності, котра стає поштовхом до трансцендентування, виходу за межі реального у сферу неосяжного й недосяжного. Мить перетікає у вічність:

*Ще мить, ще мить, ще тільки мить і мить,
і раптом озирнусь, а це вже роки й роки!
А це уже віки... [7, 10].*

Часова градація *миті* нарощує емоційну напругу, а несподівана розв’язка стає ніби вибухом у *безмежність*, де немає межі між живими і мертвими. Метафора “веселих крапель кроки” має

позитивну конотацію, створює гарний, піднесений настрій. Символічним у вірші є образ скрипаля, який почасти ототожнюється із Абсолютом-Творцем, котрому підвладне все: і зникнення, й непрональність.

Насамкінець у поезії виразно звучить гармонія єднання, мотив неекзистенційного відчуження від людської самості, аж до повного розчинення в макрокосмі. У єднанні макрокосму з мікрокосмом і виявляється найвища сутність буття.

Тема таємничого зв'язку з природою розробляється і в іншому вірші:

*Мене ізмалку люблять всі дерева,
і розуміє бузиновий Пан,
чому верба, від крапель кришталева,
мені сказала: “Здрастуй” – крізь туман.
Чому ліси чекають мене знову,
на щит піднявши сонце і зорю.
Я їх люблю. Я знаю їхню мову.
Я з ними теж мовчанням говорю [7, 50].*

Уже на початку поезії звучить мотив єднання ліричної героїні з природою. Це єднання переноситься в часову площину раннього життєвого досвіду. Поетеса недаремно вказує на дитинство. Згадаймо біблійну мудрість: “Хто впокориться як дитина <...>, той найбільший у Царстві Небеснім” (Матвій 18, 4). Саме дітям притаманний той щирий, довірливий зв'язок із довкіллям, коли все довкола казкове, райдужне. Адже саме через казку дитина і знайомиться зі світом. А казка, як відомо, формується на міфологічній основі.

Епітетом “бузиновий Пан” підсилюється містичність таємничого зв'язку двох світів: людського і природного. Бузина – символ чародійства, магії, сили духів. Природа, наділена людськими властивостями, оживає: має здатність любити, чекати, вітатися: Ліричну героїню люблять дерева, розуміє бузиновий Пан – міфологічний персонаж, своєрідний лісовий божок. О. Кульчицький, характеризуючи особливості українського менталітету, глибокої закоріненості українця у світ природи, слушно зазначає: “Як реакція на вчування в загрозову таємність лісу, може інколи постати почуття “панічної” (Пан – божок лісу) лякливості. Вчування в гушавину лісу як життєвий процес – це вчування в нещадне змагання за життєвий простір, у постійну жорстку боротьбу за існування без виразного завершення в остаточній перемозі, із схильністю до лінії

“приспосовування” (особливо виразного в формі таких дерев, як сосна, береза, верба)” [11, 708].

Є в аналізованій поезії і персоніфікований образ верби. Як відомо, верба – символ космічного океану, першоджерело творення світу, прадерево життя.

Ліна Костенко змальовує міфопоетичний образ лісу, в якому фольклорні елементи поєднуються з філософською думкою. Ліс постає простором-межею між ірреальним і реальним, саме тут відбувається те, чого не можна знайти деінде. Ліс – трансцендентний простір, що безпосередньо єднає людину з космосом:

*Чому ліси чекають мене знову,
на щит піднявши сонце і зорю [7, 50].*

В образі лісу авторка художньо втілює думку про єдність світобудови, непереборність законів природи, межі та їх відносність у часі й просторі. Саме в лісі відбувається втеча від самотності, сірої буденщини. Споконвіку ліс був місцем поклоніння божествам природи і здійснення обрядових дій за міфологічно-релігійними уявленнями наших пращурів.

Таємничий, незвичний людський свідомості, зв’язок ліричної героїні й лісу засвідчують рядки:

*Я їх люблю. Я знаю їхню мову.
Я з ними теж мовчанням говорю [7, 50].*

Невербальне спілкування вказує на вищий рівень взаємин, здатність бачити природу із середини, жити з нею в одному ритмі. Оксюморон “мовчанням говорю” підкреслює ту неосяжну здатність відчувати серцем, внутрішнім єством, вловлювати ритми всесвіту душею. У цій поезії простежується основна філософська опозиція: людина – всезагальні закони буття.

Подібної думки дотримується і С. Барабаш: “Пантеїстична концепція Ліни Костенко виростає з прийняття цілісності (а значить, і довершеності) лісового простору, котрий для неї – вища книга празнання. Світ лісу, виплеканий поетичними віруваннями наших предків, без фальші й суєти стелить дорогу Ліні Костенко до глибинного осягнення філософських істин життя” [1, 141].

Образ лісу є чи не найголовнішим у натурфілософії Ліни Костенко. Своєю всеохоплюючою любов’ю до всього живого поетеса суголосна з Лесею Українкою. Про це говорить і С. Барабаш, зазначаючи, що у творах Ліни Костенко “згущується <...> таємнича й всюдисуща енергетика “Лісової пісні”, з її тривогою за долю

загроженого світу, з неймовірним взаємоперетіканням двох сфер – людської й навколишньої” [1, 147–148]. Адже у “Лісовій пісні”, як відзначив А. Криловець, природа й людина єдині у боротьбі за щасливе і вільне життя, за світлу мрію, за вірність і красу. Людські почуття суголосні із явищами природи [10, 23]. Як і Леся Українка, Ліна Костенко не вивищує людину над природою. Саме в рівноправності двох світів, у гармонійності їхніх стосунків і почувань вона і вбачає оту найвищу сутність людського буття.

Подібне єднання ліричної героїні зі світом природи простежуємо й у вірші “Сороко, не кричи! Я в лісі не стороння”:

Я знаю тут усіх, і знають мене всі.

І хори птиць, і цих дубів хорони.

І сосни, сосни, SOS! – тону у їх красі... [8, 79].

У багатьох віршах поетеса вказує на своє знайомство з лісом ще з дитячих літ. З роками цей таємничий інтимний зв’язок тільки міцнішає, як, скажімо, у вірші “Сніги метуть. У вікнах біле мрево”:

О покладіть гілки мені на плечі,

з мого життя пострушуйте сніги!

Я вас люблю за те, що ви дерева.

Що ви прийшли до мене, що ви тут... [8, 91].

Або ж:

Я на планеті дерево людське.

Мене весь час підрубують під корінь [8, 188].

Образ лісу у поезії Ліни Костенко – це вже не чужий світ, віддалений від окультуреного простору перебування людини, для якої він міг би стати загрозою. Ліс для поетеси стає другом, розрадником, “госпіталем душі”. Ліс дарує ілюзію втечі від мирських турбот, від шуму й суєти. Це виразно простежується у віршах “Щасливиця, я маю трохи неба” [7, 44], “Я вранці голос горлиці люблю” [7, 17], “Обступи мене, ліс...” [7, 183] тощо.

Для ліричної героїні Ліни Костенко спілкування з природою є способом відновлення фізичних та духовних сил. Це майстерно відтворено у поезії “Обступи мене, ліс, як в легенді про князя Хетага”:

Я побуду з тобою. Я тихо з тобою побуду.

Нахилися до мене і дай мені жменьку суниць.

Подивлюся на сонце. Поклонюся знайомому дубу.

Розпитаю, як справи у сосен, і звірів, і птиць... [7, 183].

Напевно, Ліна Костенко недаремно використовує легенду про князя Хетага. Молодий князь, зраджений рідними, не зрікся христия-

янства і змушений був тікати, бо вороги намагалися його вбити. Коли знесилений Хетаг упав, зі схилів гір зійшов ліс і обступив молодого князя. Вороги, побачивши цю дивовижу, злякались і порозбігались.

У Ліни Костенко теж вистачало недоброчливців, тому, щоб зберегти душевну рівновагу, вона часто відвідувала ліс. Тільки природа могла її зрозуміти і надати нових сил.

*А коли я, беззбройна, їм потім вийду назустріч,
то вони позадкують, самі не знають чому [7, 183].*

Вірш “Щасливиця, я маю трохи неба” побудований на опозиції: гармонія – дисгармонія (природний світ – мирська суєта). На перший погляд, невеличкий шматочок всесвіту – “трохи неба й дві сосни” – має величезну енергетику, адже він здатен протистояти холодному хаотичному світу людського існування, де душа “втомила від усіх кормиг”. Лірична героїня наслухає дощ, що “тихо плаче правду”. Дисгармонійний хаос, майстерно переданий образами “грому дня”, “оркестрами децибелів”, заміщується гармонією тиші, пташиним співом. Людська душа стає співзвучною з ритмами всесвіту. Межі між світами надалі поступово стираються:

*В пахучій хмарі дощової глици
стоїть туман, як небо на землі... [7, 44].*

Опозиція гармонії – дисгармонії закладена і в основу поезії “Я вранці голос горлиці люблю”. Живий голос горлиці поетеса протиставляє хаотичним “скрипучим гальмам першого трамваю”.

Відчужена від природи людина виявляється відчуженою і від самої себе. Тому лірична героїня Ліни Костенко, серед шуму і суєти ранкового міста почувши живий голос горлиці, поринає в тихі закутки незіпсованої природи, де душа відпочиває, набирається живодайних сил. Людина шукає отой одвічний гармонійний “не-сказаний камертон природи”, де “зорі ясні”, де “тихі води”. Т. Салига слушно зазначив, що “поетеса не просто природу сприймає, оцінює, вона найчастіше нею говорить. У неї природа стає <...> першим кроком до освоєння життєвої гармонії” [14, 56].

Ліна Костенко тонко відчуває глибинну єдність світу, відтворює в поезіях мегапростір та взаємозв’язки між його складниками. Одним із цих складників є людина. Саме через співпереживання з природою людина може інтуїтивно зрозуміти її настрій, емоції:

*Мій добрий ліс
моя любове
Тепер ти тільки мої сни*

*І листя різьблене дубове
І крона царствена сосни [7, 264].*

Лісове довкілля вимагає від людини активної світосприймальної настанови. “Заглибленість у статичну форму лісу, в його укоріненість і непорушність, що привертає увагу гушавиною й таємничою похмурістю прогалин, створює в процесах переживання почуття бачності, обережності й підозрливості, стриманого вичікування, терпеливості” [17, 156].

Тому “лісові” люди здатні долати життєві перешкоди. Їх витримка і внутрішній спокій свідчать про впевненість у собі, глибину думки. Саме такою є і лірична героїня Ліни Костенко, для якої ліс не тільки друг, а й розрадник:

*Поїдемо поговорити з лісом,
а вже тоді я можу і з людьми [7, 51].*

Цей мотив суголосний з новелою М. Коцюбинського “Intermezzo” [9], у якій ліричний герой, також перевтомившись від людських нещастя, нарікань, суєти, утікає подалі, туди, де можна викупатися в сонці, тиші, польових пахошах, послухати жайворонка, а вже потім – з новими силами повернутися до людей. В обох творах звучить мотив відчуження людини від субстанційних основ буття, порушення гармонії між людським і природним світами. Тому ліричні герої і шукають у природі свого розрадника й цілителя.

Ліна Костенко, як й інші українські поети, звертається до натурфілософської проблематики, зокрема образу лісу. Людина і природа – дві складні складові, які постійно кореспондують між собою. В художній філософії поетеси домінує панекзистенційна єдність природного в людині й людського в природі. Відтак природа, зокрема ліс, олюднюється. Морально-етичний первень у ліричній героїні Ліни Костенко детермінується естетичною сутністю природи. Образ лісу – один із найголовніших у натфілософській поезії авторки. Дисгармонійний хаос людського середовища протиставляється гармонії природи взагалі і лісу зокрема.

У натурфілософських поезіях Ліни Костенко поєднано два мета-жанри: філософський та феноменологічний. Прадавний образ лісу набуває своєї багатозначності, багатовікової енергетики. Світ природи для поетеси – це простір, у якому відбувається єднання двох світів: реального й ірреального. Образ лісу входить у внутрішній світ ліричної героїні і стає невід’ємною його частиною, яка уособлює мрію, рятунок від самотності та неволі окультуреного світу.

Література:

1. Барабаш С. Г. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби : дис... докт. філол. наук : 10. 01. 01 / С. Г. Барабаш ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – 382 с.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. – Б. м. : Всеукраїнське євангельсько-баптистське братство, 1988. – 1523 с.
3. Брюховецький В. Ліна Костенко : Нарис творчості / В. Брюховецький. – К. : Дніпро, 1990. – 262 с.
4. Гуцало Є. П. Письмо землі : Поезії. / Є Гуцало. – К. : Молодь, 1981. – 168 с.
5. Ільницький Микола. З чого постає неповторність : (Штрихи до портрета Ліни Костенко) / Микола Ільницький // Українська мова і література в школі. – 1981. – №10. – С. 9–23.
6. Ковалевський О. Ліна Костенко : філософія бунту й “філософія серця” : дис... канд. філол. наук : 10. 01. 01 / О. В. Ковалевський; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х., 2002. – 176 с.
7. Костенко Ліна. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
8. Костенко Л. Річка Геракліта / Ліна Костенко ; упоряд. та передм. О. Пахльовської ; післямова Д. Дроздовського ; худож. С. Якутович. – К. : Либідь, 2011. – 336 с. : іл.
9. Коцюбинський М. Твори : [в 4 т.] – Т. 2. / М. Коцюбинський ; упоряд. і приміт. М. Грицюті. – К. : Дніпро, 1984. – 382 с.
10. Криловець А. О. Українська література перших десятиріч ХХ століття : філософські проблеми. / А. О. Криловець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 256 с.
11. Кульчицький О. Риси характерології українського народу / О. Кульчицький // Енциклопедія Українознавства. – Львів : Мол. життя, 1993. – Т. 2. – С. 708.
12. Ліна Костенко. Навчальний посібник-хрестоматія. // Упоряд. Г. Ключок. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 320 с.
13. Макаров А. П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво : Нариси з психології творчості. / А. Макаров. – К., 1990. – 285 с.
14. Салига Т. У глибинах гармонії / Т. Салига // У глибинах гармонії : [літературно-критичні статті]. – К. : Рад. письменник, 1986. – С. 49–74.
15. Талалай Л. М. Вибране : Поезії / Л. М. Талалай ; авт. передм. В. П. Моренець. – К. : Дніпро, 1991. – 541 с.
16. Тютчев Ф. И. Стихотворения / Сост. и подгот. текста Л. Озерова. / Ф. И. Тютчев. – М. : Худож. лит., 1986. – 287 с.
17. Філософія природи : [монографія] / А. В. Толстоухов, Ю. О. Мешков, С. М. Ягодзінський та ін. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2006. – 208 с.